
en deed dat met opvallende vrijmoedigheid. In juni 1943 noteerde hij dat de hervormden in Oost-Groningen de druk van de bezetter persoonlijk begonnen te voelen. Volgens Van Leeuwen was dat heel gezond voor eerder weifelende kerkenraden als die van Klooster Ter Apel. Onderlinge hulpvaardigheid en offerbereidheid namen toe:

‘In gevangenschap en in kampen heeft men meer dan ooit verstaan dat het leven kruisdragen is. Het geloof van velen is beproefd. In zekere zin komt de oorlog deze arbeid ten goede. Dieper nadenken over de zin en bedoeling van het leven wordt erdoor gebracht.’⁸⁶

In de stad Groningen werden de studenten theologie in de Martinikerk bijeen geroepen door Haitjema. Die maakte ze duidelijk dat wie de door de bezetter geëiste loyaliteitsverklaring ondertekende een loopbaan in de Nederlandse Hervormde Kerk wel kon vergeten.⁸⁷ Geleidelijk begonnen zich meer mensen te roeren tegen terreur en vervolging, ook in Ter Apel. Lukkien nam onderduikers in huis, hoewel hij wist dat hij in de gaten gehouden werd. Huiszoekingen, ondermeer door de beruchte landwachter Jan Alsema, stelden zijn zenuwen danig op de proef. Hij had in angst geleefd, erkende Lukkien na de bevrijding:

De NSB-ers van Ter Apel hebben mij en vooral mijn gezin het leven zeer moeilijk gemaakt. We zwijgen er maar van waar en hoe de nachten dikwijls werden doorgebracht.⁸⁸

Kor Mook, die zo’n stimulerende rol had gespeeld in de VCJB, leek met zijn rustige manier van doen geen figuur voor illegale zaken. Niettemin verleende hij aan de Oudeweg onderdak aan verzetsmensen als de socialistische leraar aan de MULO Jan Roorda en het latere PvdA-Kamerlid Evert Vermeer.⁸⁹ Voor Mook betekenden deze bezigheden een breuk met zijn vroegere pacifisme. Zijn opstelling was niettemin een consequentie van het pleidooi dat hij al in 1927 had gehouden voor de VCJB:

Gemeenschap wordt al te vaak gelijk gesteld met *belangengemeenschap* en men verwaarloost dat wat *hooger* is dan belang, men vergeet dat ontplooiing van menselijkheid uit gaat boven welbegrepen eigenbelang en zelfzucht.⁹⁰

Ten Bruggenkate vertrok in augustus 1942 naar Ruurlo, en werd opgevolgd door zijn neef Willem F. ten Bruggenkate (1907-1959) uit Oosterlittens. Deze nam op 5 november het beroep aan. Hoe-

⁸⁶ Notulen klassicale vergadering 30-6-1943 (A. Luteijn jr. (Onstwedde) praeses, M. van Leeuwen (Winschoten) scriba), in: AHGB archief classis Winschoten.

⁸⁷ J.H. Hamoen, *Het schip der zotten*, 48.

⁸⁸ Verklaring H. Lukkien, Ter Apel 19-9-1945, in: NA CABR inv.nr. 39500.

⁸⁹ Peter Smit en Jaap Spanninga, *Van veensoldaat tot Pools bevrijder*, 77-79; interview met mw. Renske Mook, Den Haag 19-5-2011; Stichting Oorlogs- en Verzetsmuseum Groningen (OVCG), rapport verzet Ter Apel door J. Roorda.

⁹⁰ Notulenboek VCJB 23-3-1927, in: AHWK.